

*Akad. dr. Jože Toporišič*

# **SLOVENSKA JEZIKOSLOVNA ODLIČNOST**

Področje, na katerem smo Slovenci prav gotovo dosegli odličnost, je jezikoslovje. Naj bodo najprej naštetih nekateri teh naših odličnikov: 1. Adam Bohorič v 16. stoletju, 2. Marko Pohlin v 18., Jernej Kopitar v 1. polovici 19. stoletja, 4. Franc Miklošič v 2. polovici 19. stoletja, 5. Stanislav Škrabec na prelomu 19. in 20. stoletja, 6. Maks Pleteršnik konec 19. stoletja, 7. Rajko Nahtigal in Fran Ramovš v 1. polovici 20. stoletja, 8. Jakob Rigler sredi 20. stoletja, 9. Fran Bezlaj v 2. polovici 20. stoletja, 10. Jože Toporišič na prelomu tisočletij.

1. Kaj nam je dal l. 1584 A. Bohorič? Prvo slovensko slovnico, pisano sicer v latinščini, o kateri je Kopitar zapisal, da je slovenščina še ne po polovici stoletja slovenskega knjižnega jezika s to slovnico dosegla popolnost, kot je funkcijsko bolj razviti in dalj časa obstajajoči jeziki niso. Bohoričeva slovnica je potrjevala pripadnost slovenščine (dejansko tedaj kranjščine) enemu najbolj razširjenih jezikov tedaj znanega sveta, zlasti indoevropskega. To slovnico smo dobili končno prevedeno v slovenščino za štiristoletnico njenega izida: najprej so prevajali samo njen

družbeno pomembni uvod (Josip Marn v 19. stoletju, A. Sovre v 20.), prav slovnični del pa J. Toporišič l. 1987 hkrati s 3. izdajo latinskega izvirnika v isti knjigi.

2. Po zatonu protestantizma konec 16. stoletja je pri nas zamrlo tudi jezikoslovje, tako da na drugo mesto postavljam o. Marka Pohlina Krainsko grammatiko, pisano sicer v nemščini, kakor so še mnoge po njej, prvič izšla l. 1768, drugič 1783, poleg tega še v nekaj predelavah. Ta drugi tip slovenske slovnice osrednjega slovenskega prostora je napisal bosonogi avguštin, ki je večino svojega življenja prebil v Ljubljani, kjer se je tudi rodil, in na Dunaju. Pomemben je tudi zato, ker je ljudstvo, ki mu je slovnico namenjal, pozival, naj se ne sramuje svojega jezika. Sistematično se je trudil tudi za slovensko jezikoslovno terminologijo. Bil je pa Pohlin človek, ki je v ospredje spravljal osrednjo slovensko pokrajino, tj. Kranjsko, in tudi govorico Ljubljane. Sestavil je tudi slovar slovenskega jezika: Tu malu besedishe treh jesikov, das ist Das kleine Wörterbuch in dreien Sprachen 1782 (2. izdaja ddr. Rudolfa Trofenika, München 1972). Začel je naš jezik razlagati tudi etimološko: Glossarium Slavicum in supplementum ad priam partem Dictionarii Carniolicum, 1792. Bil je vsestranski pisec zvrstno različnih funkcijskih besedil. Bil je tudi prvi, ki je pri nas predlagal evropsko nenemško rabo sičnikov s, z in c, kar se je dokončno utrdilo šele z dokončno ureditvijo slovenske pisave malo pred sredo 19. stoletja. Pohlin je tudi ugotovil, da ima slovenščina 8 samoglasnikov, da se torej kot edina slovanščina ponaša s po dvojnimi e in o. (Priznanje s strani Kopitarja, ki se je sicer rad znašal nad njegovim jezikoslovjem.) Pohlinov pomen utrjuje tudi njegovo spoznanje, da knjižni jezik mora imeti razvito tudi umetnostno funkcijsko zvrst, in sicer tudi za posvetne intelektualce.
3. In smo že pri Kopitarju (1780–1844). On je oče slovenske znanstvene slovnice: Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark 1808/09, le da v njej nima sistematsko obdelane skladnje, pač pa veliko pripomb k razvoju knjižnega jezika in nepotrebnemu germaniziranju v knjižnem jeziku, najsi

gre za besedje knjižnega jezika ali za oblikoslovje in skladnjo. Kopitar nam je utrdil slovensko glasoslovje knjižnega jezika in njegovo oblikoslovje, trudil se je tudi za sistemskost slovenskega in sploh slovanskega črkovja, enega za vse slovanske jezike. Pri tem je podpiral individualnost t. i. slovanskih narečij, je pa pričakoval, da se bodo, ko bodo književno dograjena in pred tem spoznana, končno zlila v eno, kakor so se grška narečja v KOINE, kar pa naj se prepusti naravnemu razvoju, ne pa individualni volji prepodjetnih jezikovnih načrtovalcev. Veliko smisla je kazal za individualnost jezikovnih različkov slovanščine (slovenščine, slovaščine, hrvaščine in srbščine (zveza z Vukom), tudi ukrajinščine), zgodovinsko objektivno pa je gledal tudi na akcijo Cirila in Metoda v daljnem 9. stoletju, tj. ob zarji slovanskega knjižnega jezika nekako za vse Slovane, ki takrat seveda še niso bili toliko diverzificirani, kakor so bili v 19. stoletju.

4. Svetovno slavo je dosegel s svojimi vseslovanskimi in tudi z nekaterimi neslovanskimi (madžarščina, turščina) jeziki Franc Miklošič (1830–1891). Kot profesor primerjalnega slovanskega jezikoslovja na dunajski univerzi je začel na pobudo razpisa dunajske akademije znanosti sestavljati l. 1851 svojo primerjalno slovnico in jo izdajal po delih skoraj 40 let. Miklošičevih del je 34 samostojnih knjig v 44 po večini debelih zvezkih, poleg tega ima še čez sto monografij in drugih spisov, zvečine objavljenih v publikacijah dunajske akademije znanosti (Denkschriften in Sitzungsberichte). Svoje glavno delo je naslovil *Grammatik der slawischen Sprachen I–IV*. Njen prvi del *Vergleichende Lautlehre der slav. Sprachen* 1852; II *Vergleichende Stammbildungslehre der slav. Sprachen* 1875, III *Vergleichende Formenlehre der slavischen Sprache* 1856, IV *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen* 1868–1874. Deloma spopolnjena so ta dela razen prve knjige izhajala tudi v drugih izdajah. Posebej zaslužen je tudi za slovansko etimologijo: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* 1886. Posebnost so tudi njegove razprave kot *Koreni staroslovenščine* (1857), *Tujke v slovenskih jezikih* 1867, *Turške prvine v jugovzhodnih evropskih jezikih* (1884, 1888) ali *O tujkah* 1888.

5. In smo pri p. Stanislavu Škrabcu (1844–1918), Dolenjcu iz Ribnice (rojen v Hrovači, umrl v Ljubljani). Škrabec je znamenit zlasti po delih za glasovno podobo slovenskega knjižnega jezika v pisavi in govoru. Prvič je o tem pisal že kot profesorski pripravnik na gimnaziji v Novem mestu l. 1870, zatem pa po enem desetletju, ko se je jezikoslovno šolal na univerzi v Gradcu; od l. 1880 (pa vse do 1915), ko je urejal Cvetje z vertov sv. Frančiška, katerega platnice je napolnjeval s svojimi jezikoslovnimi in drugimi spisi, s katerimi je postal učitelj in vzgojitelj slovenskega ljudstva ne samo v realnem jezikoslovju, ampak tudi v rabi slovenskega jezika v političnih zadevah, pa v slovenski jezikovni samobitnosti in tudi v narodnem ideološkem in telesnem zdravju (protialkoholizem), človek, ki se je trudil za slovenščino pridobiti čim širšo javno rabo, in sicer tudi v cerkvenem bogoslužju.

Bojeval se je za enotni, strukturno samosvoj slovenski knjižni jezik. Zavedal se je dognane strukture slovenskega jezika na osrednjem, kranjskem prostoru in je s kritikami opozarjal na potrebo enega samega knjižnega jezika na naravni podlagi ljudskega govora. Zavračal je panslovanstvo oz. nejužnoslovanjenje, celo rusenje, slovenskega knjižnega jezika, ugotavljal in propagiral je naravno lepoto osrednje slovenske ljudske govornice (slovenščina kot najlepši slovanski jezik, osem samoglasniški sestav, s po dvema ozkima oziroma širokima e in o ter s polglasnikom, pri zvočnikih s položajnimi variantami fonema /v/, s prehodom nepredsamoglasniškega trdega l v u ali ohranitev trdega l tudi v vzhodni in deloma severni slovanščini). Posebej je poudarjal častitljivost našega tonemskega naglasnega sistema s poudarjanjem izrazito slovenskega v nasprotju s tonemskostjo štokavskega naglaševanja na vzhodu. Enkratno sistemskost je kazal v obdelavi distribucijskega prikaza slovenske tonemske problematike in si želel njene ohranitve in upoštevanja tudi v slovenskem knjižnem jeziku zahtevnejše dognanosti, še zlasti v jezikoslovju. Njegov jezikoslovni opus obsega okrog 1600 strani tiskanega, izdano v 4 knjigah v mojem uredništvu v letih 1994–1998, spremljano s 6 knjigami razprav ob njegovem opusu.

6. Med jezikoslovnimi odličniki druge polovice 19. stoletja je treba omeniti velikega slovaropisca Maksa Pleteršnika (1840–1923), ki je po določenih pripravah začel izdajati v zvezkih Slovensko-nemški slovar, znan kot Pleteršnik 1894 in 1895. Za nemško-slovenski del ima predhodnika v prav tako dvozvezkovnem slovarju, financiranem od škofa Wolfa, Mateja Cigaleta. Pleteršnik je med drugim upošteval slovenski tonemski naglas, kar je gotovo tudi Škrabčeva zasluga, pri tem pa mu je bil za pomočnika Dolenjec A. Bartel, ki je sam po Janežičevi smrti nadaljeval njegovo slovarsko delo relativno velikega dosežka. Pleteršnik je bil Miklošičev sodelavec v slovaropisju, in je v nekaj letih izdelal slovar, ki ga prej skoraj eno stoletje (od Vodnika naprej) niso zmogli, čeprav je bil ob slovensko-nemškem delu zaposlen tudi F. Levstik, ki pa tega nacionalno pomembnega dela ni znal podpirati s prispevki in sveti drugih poznavalcev ali vsaj težaških pomočnikov – bogoslovci –, ki so zanj izpisovali slovarsko bogastvo slovenščine od Vodnika naprej. Važen prispevek gre pri Pleteršnikovem slovarju tudi Štajercema F. Miklošiču in Oroslavu Cafu, pa seveda tudi Gorenjcu Valjavcu, ki je podrobno raziskoval in pri zagrebški Jugoslovanski akademiji znanosti objavljaj svoje jezikoslovne prispevke naglasa besed s kranjskega. Tako je nam vsem Pleteršnik ustvaril delo, na kakršnega smo potem čakali skoraj sto let, tj. Slovar slovenskega knjižnega jezika, ki je v petih zvezkih izhajal od l. 1970 do 1991.
7. Tako smo dospeli do časa Frana Ramovša (1890–1952). Ta se je dejansko spet ukvarjal s samo slovenščino, posebno v svoji Historični gramatiki slovenskega jezika, od katere je s posebnimi knjigami obdelal 1924. najprej Konzonantizem kot II. del, leta 1935 pa VII. del Narečja; kot skripta iz študentskih zapiskov njegovih predavanj pa je izdal še morfologijo slovenskega jezika, ki jo je sicer pregledal, je pa še istega, 1952. leta, kot je knjiga izšla, tudi umrl. Glasoslovje je od Ramovša zajeto v drobni knjižici Kratka zgodovina slovenskega jezika leta 1936, ki obsega tudi skrajšano dialektologijo (str. 49–145) in vokalizem (146–242). Preostala Ramovševa dela prinašata dve knjigi njegovega Zbranega dela: I 1971, 372 strani, in II 1997 s podnaslovom Razprave in članki na 826 straneh. Prvo knjigo sta kot urednika oskrbela Tine Logar in Jakob Rigler (njuna

so tudi kazala), drugo knjigo pa je izdal pisec teh vrstic (stvarno kazalo k II. knjigi pa je izdelek Irene Orel). Na izdajo Dialektologije se je Ramovš pripravljaj z izdajo knjige Dialektološka karta 1931, l. 1935 pa je izdal še samostojno Karto slovenskih narečij v priročni izdaji (2. izdajo nam je l. 1957 dal Mirko Rupel).

F. Ramovš je deloval tudi na strokovni ravni: že v plodnih 30. letih je skupaj z Breznikom izdal Slovenski pravopis (tudi še dve šolski izdaji leta 1937 in 1938), takoj po vojni je sodeloval pri Ruplovem Slovenskem pravorečju, po drugi svetovni vojni pa je skrbel še za Slovenski pravopis 1950. Pri teh delih se je lahko opiral na pravopisna in pravorečna načela, ki jih je odobrila pravopisna komisija Znanstvenega društva v Ljubljani, l. 1950 pa je imel oporo v od njega institucionaliziranem Inštitutu za slovenski jezik, ki je ob času postal eden izmed odsekov Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. Ramovš je tudi zasnoval vprašalnik za slovenski dialektološki atlas. Drugi zelo pomemben univerzitetni profesor tega obdobja je bil Rajko Nahtigal. Najprej je deloval kot zgodovinar slovanskih jezikov, posebno praslovanščine: Slovanski jeziki I, 1939, in Slovenski jeziki, Druga, popravljena in pomnožena izdaja 1952, prevedena v ruščino in nemščino, takoj po vojni pa je 1946. izdal odličen priročnik Ruski jezik v poljudnoznanstveni luči, ki je pomenil veliko pridobitev za številne rusiste povojne generacije.

8. Nekak popularizator idej S. Škrabca, se zdi, da je Anton Breznik (1881–1944), in sicer v 4 slovnica (1916–1934), saj je po Škrabcu celo ločil dvojna ozka e in o, zaznamoval pa jih je kakor pred njim Pleteršnik. Pri naglasu je upošteval tudi tonemskost. V svojem Slovenskem pravopisu 1920 pa tonemskosti ni upošteval, v slovarju celo jakostnega naglasa ne, bil pa je v njem pretiran purist. To nekako velja tudi za šolski izdaji Slovenskega pravopisa 1934, namreč 1937 oziroma 1938, kar pa je bilo v primeri z SP 1935 veliko nazadovanje. Veliko se je ukvarjal s tonemskim naglasom zlasti v razpravah, kakor nam kaže tudi njegova bibliografija v od mene urejenih Breznikovih Jezikoslovnih razpravah iz l. 1982, str. 427–434; to bibliografijo sta sestavila Jana Hafner in Stane Suhadolnik. Ta pripisujeta Slovensko-srbohrvatski slovar I 1950 kot soavtorju tudi Brezniku, s tem je mišljeno pač predvsem zapi-

sovanje tonemskosti slovenskim iztočnicam. Enkrat en je Breznik v razpravljanih, ki mu jih je posthumno l. 1944 izdal J. Šolar v knjigi z naslovom Jezik naših časnikarjev in pripovednikov (267 str.). Tukaj Šolar zelo obširno (str. 6-64) obravnava Breznika kot človeka in jezikoslovca. Približno isto problematiko obravnavajo tudi prispevki Breznikovi v knjigi Življenje besed (196-357 str.). Breznikove Jezikoslovne razprave sem 1982. uredil pisec tega sestavka, in sicer v treh velikih poglavjih: I Zgodovina slovenskega jezika in stila (27-229), II Ravnine jezikovne strukture (231-378), III Besedoslovje in drugo (377-425). O SP 1935 je bil že govor, od dveh soavtorjev se Breznik navaja pred Ramovšem.

9. Poramovševsko obdobje. Tu sta v dialektologiji pomembna starejši Tine Logar (1916-2002) in mlajši Jakob Rigler (1929-1983), pomembni pa so tudi naši avstrijski Korošci (Stanko Hafner, Erich Prunč, Ludvik Karničar, Pavel Zdovc), na primorski strani pa zlasti mnogovrstni Pavle Merku, poleg starejšega Ivana Tominca (knjiga Črnovrški dialekt, Kratka monografija in slovar). Posebej kaže omeniti še Antona Bajca, ki je že v Ramovševem času napisal 4 zvezke Besedotvorja slovenskega jezika. T. i. čitankarji so izdajali pobreznikovsko Slovensko slovnico (A. Bajec, M. Rupel, A. Sovre, J. Šolar, R. Kolarič), zaslužni pa so tudi za izdajo Slovenskega pravopisa 1962, ki je sicer s pisavo tipa bravec itd. povzročil velike pretrese v znanosti slovenskega knjižnega jezika, tako da se je morala razglasiti neveljavnost tega določila.
10. Mlajša generacija slovenistov je prevzela skrb za izdajo Slovarja slovenskega knjižnega jezika, pri katerega začetkih je sodeloval tudi pisec teh vrstic, glavna teža pa je bila na ramenih Jakoba Riglerja in Staneta Suhadolnika, ki je imel oporo v predhodni slavistični generaciji, opiral pa se je na mladi slovenistični kolektiv slovaropiscev, ki jih je uredniški odbor sam vzgojil. Samostojno je za novo slovnico skrbel pisec tega sestavka (Slovenska slovnica 1976, 1984, 1991, 2000), ta pa je bil tudi vodilna moč novega Slovenskega pravopisa, ki je po veliko peripetijah končno izšel l. 2001. Etimološki slovar so nam dali starejši F. Bezljaj in mlajša Marko Snoj in Metka Furlan.